

İSLAM İKTİSADINDA BİR FİNANS KAYNAĞI / ARACI OLARAK ORTAKLIK

Prof. Dr. Saffet KÖSE*

Hz. Ömer (r.a.): "Allah neyi emretmişse onun ifasında mutlaka kulunun yardımcısı olmuştur, neyi yasaklamışsa ondan müstağni kılcak alternatif bir helal göstermiştir."

Özet: Üretim mekanizmalarının unsurlarından birisi finanstır. Günümüz ekonomik sistemleri içinde finansı motive eden en önemli araç faizdir. Semavi dinler, ilke olarak sermayenin doğrudan ekonomiye katılmasını benimsediklerinden faizi yasaklamışlardır. Her yasağın alternatif bir helali vardır. Bu bağlamda İslam'ın temel kaynaklarında sermaye birikiminin aracı olarak kâr-zarar ortaklığı öne çıkmıştır. Bu, daha verimli ve daha adil bir yol kabul edilmiştir. İslam alimleri tarihi süreç içinde kendi şartlarında ihtiyacı karşılayacak ortaklık tipleri geliştirmişlerdir. Ana ilkeler doğrultusunda bu gün yeni ortaklık tiplerine dayalı kurumsal yapılar geliştirilebilir ve etkin şekilde kullanılabilir. Günümüz dünyasında finansın sadece bir üretim aracı olarak değil aynı zamanda siyasi bir güç olarak kullanıldığı da dikkate alınırsa buna zaruret vardır. Otaklıklar için belirlenen genel ilkelerin son derece basit ve çerçeveyi çizen özelliğe sahip olduğu dikkate alınırsa fıkıh alimleri ile ekonomi uzmanlarının işbirliği sayesinde sağlam bir finans modeli geliştirilebilir. Buna ilaveten bu iradenin arkasında kararlı şekilde duracak Devlet bürokrasisi ve toplumsal bilincin oluşturulmasıyla ciddi bir başarının gelmemesi için bir sebep yoktur.

Anahtar Kelimeler: Helal, Finans, Faiz, Ortaklık, Üretim Araçları, İslami Finans.

Partnership As a Finance Source In Islamic Economics

Abstract: One of the components of the production tools is the finance. In today's economic systems, the most important tool that motivates the finance is the interest. The divine religions, have in principle banned the interest as they have adopted the direct participation of the capital in the economy. Every ban has an alternative halal. In this context, the profit-loss partnership has emerged as a means of capital accumulation in the main economic sources of Islam. This has been considered a more efficient and fairer way. In the historical process the Muslim scholars have developed sorts of partnership that would meet the needs. In line with the main principles, types of corporate structures based on new partnerships can be developed and used effectively today. In today's world, it is necessary to consider that the finance is used not only as a production tool but also as a political power. Considering that the general principles set for the partnerships are extremely simple and draws the relevant framework, a solid finance model can be developed through collaboration of Fiqh scholars and experts in economics. In addition to this, there is no reason why there should be no serious success with establishing decisively the state bureaucracy and social consciousness behind this will.

Keywords: Halal, Finance, Interest, Partnership, Production Tools, Islamic Finance.

* İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, saffetkose@hotmail.com

GİRİŞ: KLASİK TİCARET HAYATI VE MODERN EKONOMİK DÜZENDE FİNANS MESELESİ

İslami finansı ele alırken öncesinde bazı noktalara maddeler halinde yer vermemiz uygun düşer. Şöyle ki:

1-Sistemli bir yapının bir parçası üzerinde fikir yürütmek o yapıya ruh veren değerlerden ve zihniyet dünyasından bağımsız yapılamaz. Sistem, farklı parçaların değerlere dayalı olarak birbirine bağlanmasından oluşur. Bütünden ayrı ele alınan herhangi bir parça hakkında yapılan yorum isabetli ve tutarlı bir sonuç vermeyebilir. Zira her bir unsur ait olduğu sistem içinde anlam kazanır, değerlendirilir ve bir amaca hizmet eder. Bir başka açıdan da ifade etmek gerekirse sistem içinden alınan ve aidiyetinden koparılan bir parça kendi başına değersizleşebilir ya da farklı amaçlara hizmet eden bir aygıtla dönüşebilir. Dolayısıyla üretimin en önemli ayaklarından birisini hatta birincisini oluşturan finansı / sermayeyi İslam'ın iktisat sistemine bağlı değerler bütününde yorumlamak gerekir. Sermaye birikimi, onun kullanılması, elde edilen ürünün pazarlanması, sermaye sahiplerinin hakları ve sermayeye bağlı üretim zincirindeki faaliyetler küllü bir bakış ile ancak sağlıklı şekilde değerlendirilebilir. Dolayısıyla İslami finansı ele alırken değerler ışığında ve sistemin bir unsuru olarak ele alma zorunluluğu vardır.

2- İslami finanstan bahsederken aynı zamanda onun karşısında seküler kurumlardan da bahsediyoruz demektir. Çünkü günümüz dünyasında İslami bir kavram ya da kurumu ele aldığımızda mutlaka modernitenin meydan okuması ile karşı karşıya kaldığımızı da ifade etmiş oluyoruz. Bunun için de modern dünyanın hakim zihniyetini ve onu oluşturan ana dinamikleri görmemiz gerekir.

Öncelikle şunu söylemeliyiz ki modernite dinden bağımsız ya da dinin mabet ile sınırlandırıldığı bir dünya tasarlamış, bunda da başarılı olmuştur. Bu bağlamda ekonomide kapitalizm, sosyal alanda sekülerizm, hukuki ve siyasal alanda laisizm, bilimsel alanda pozitivizm, Tanrının tahtına oturan hümanist insanı sarmalına alan hedonizm / hazcılık, kadınlık-erkeklik normlarını yeniden belirleyen ve dişil bir atmosfer inşa eden feminizm... Allah-insan, insan-insan, insan-âlem ilişkilerine yön veren günümüz dünyasının ana dinamiklerdir. Bu sistemli yapı bir taraftan dinin alanını daraltırken diğer taraftan da kendisine din üzerinden meşruiyet de sağlayabilmektedir. Böyle bir ortamda dinin sınırladığı çerçeve içinde ekonomik etkinliklerde bulunmak isteyen bir dindarın Müslümanı bağlayan değerlerden bağımsız şekilde hareket edebilen rakipleri karşısında ciddi zorluklara sahip olduğunu söylemek güç değildir. Mesela bir tarafta günümüzdeki faizin Kur'an ve Sünnetin yasakladığı faiz olmadığını savunan Müslüman bir çevre varken diğer taraftan

faizsiz işlem yapmak üzere kurulan mesela katılım bankalarını faizli bankalardan farklı görmeyen bir dindar kitle de bulunmaktadır. Diğer taraftan sermayesini banka ve finans kurumlarından uzak tutup kendi özel imkânları ile atıl vaziyette koruma altında tutan tasarrufçu bir kesimin varlığını da bilmeyen yoktur. Böyle bir ortamda hedef kitlenin zihinlerini düzeltmeden alternatif bir finans sistemine destek sağlamak ne kadar mümkün olabilir?! bunu düşünmek gerekir.

3- Günümüz ekonomisi ile klasik dönemlerin ticari hayatı tamamen farklılaşmıştır. Finansın kazandığı anlam da değişmiştir. Bu sadece şekil ya da büyüklük olarak değil tam anlamıyla bir zihniyet farklılaşmasıdır. Klasik ticaret, dini-ahlaki bir kavramdır ve rızık aracıdır. Alıcı ve satıcı vardır, alım-satımda kanaat, bereket, paylaşım, helal gibi kavramlar belirleyicidir. Ekonomi ise çıkışı ve işleyişi itibarıyla daha çok seküler karakter taşır ve ticaretteki alım-satım yerine üretim-tüketim üzerinden kendisini belirler. Helal-haram ile sınırlı değildir. Üretim-tüketimin konusunu oluşturan her şey ekonomik faaliyet alanıdır. Buna paralel olarak da karşılık bulan her şey sermaye değeri taşır. Dolayısıyla helal-haram duyarlılığı bulunan Müslüman müteşebbislerin ekonominin çarkı içerisinde her şeyi istedikleri gibi yapamadıklarını görmek gerekir. Çünkü dünyaya yön veren aktörler arasında Müslümanlar yoktur. Ekonomik faaliyetlerin entegre hale geldiği küresel dünyada doğrudan olmasa da dolaylı olarak belli ölçüde yasağa bulaşmak kaçınılmaz hale gelmiştir. Mesela faizle kredi alıp üretim yapan bir işletmeci ürettiği ürünü piyasaya arzettiğinde ödeyeceği faizi maliyetlere yansıttığından ne kadar dindar olursa olsun o ürünü alan insan dolaylı yünden bu faizi de ödemiş olmaktadır. Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet edilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki, faiz yemeyen hiçbir kimse kalmayacak. Kişi, faiz yemese bile, kendisine onun buharından veya tozundan bulaşacaktır"¹ şeklindeki hadis-i şerif bunu anlatmaktadır.

4- Üretim ve pazarlamanın baskın karakteri oluşturduğu ekonomik yapılanmanın bütün faaliyetlerinde hızlı şekilde zenginleşme hedeflenmektedir. "Üretici, minimum maliyet-maksimum kâr", tüketici ise "minimum maliyet-maksimum yarar" peşindedir ve bu *homo-ecomicus / ekonomik insanın* karakteridir. Bu ekonomik insan, çok kazanmak isteyen, lüks tüketimi yaşam felsefesi edinen, hazza odaklanan, doyumsuz, bencil, eşyayı işlevselliğine göre değil statüyü belirleyen araç olarak gören, ekonomik karşılık bulan ne varsa sermaye olarak değerlendiren, ihtiyaçların gerçek değil sanal olduğu bir yapıya sahiptir. Ekonomik faaliyetler için

1 Ebû Dâvûd, "Büyû", 3; İbn Mâce, "Ticârât", 58; Nesâî, "Büyû", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 494.

elde edilen sermayenin kullanıldığı ortam da budur. Zaten modern ekonomi kendisini sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları karşılama stratejisi üzerine oturtmuştur. Sınırsız denilen ihtiyaçlar, ayartılan arzular üzerinden sanal şekilde üretilerek sürekliliği sağlanmaktadır.² Böyle bir dünyada finans, insanın zaaflarını özellikle aç gözlülüğünü, tamahını, hırsını, gösteriş sevdasını, bencilliğini (kişisel kazanç) önemli bir motivasyon aracı sayıp provoke ederek bir de bunlar üzerinden rekabet kültürünü güçlendirip israf ve savurganlık (tebzîr) üzerinden üretim-tüketim mekanizmasının sürekliliğini sağlayan haydut bir kurumsal yapıya hizmet etmektedir. Hazlar üzerinden ava çıkan bu ekonomik düzen, hayvanca bir güdü ile hakimiyet kurmanın adı ve finans da onun aracıdır. Modern ekonomik düzenin kışkırtarak kendisine alan açtığı bu dürtüler kanaat, paylaşım, bulduğu ile yetinme, helal dairede kalma, bereket gibi değerlerle ıslah edilerek kontrol altında tutulmalıdır.

Bütün bunlar dikkate alındığında “homo-economicus / ekonomik insanın” helal-haram endişesi taşımaksızın serbestçe hareket edebildiği, haramların hatta en mahrem alanların bile sermaye olarak kullanılabilirdiği bir dünyada ayakta kalmanın bazı araştırmacıların kavramsallaştırmasıyla “homo-islamicus / islam insanı” inşa etmenin zor olabileceğini bilmek icap eder. Güçlü ve vahşi rekabet ortamının çarkları arasında ezilmemek ve egemen güçlere teslimiyet göstermemek için dindar kesimin bilinçli hareket etmesine ihtiyaç vardır.

5- Tarihi süreç içinde ticari hayat reel ihtiyaçlar üzerinden kurgulanan bir faaliyettir. Bu açıdan provakatif ve manüpülatif tutumlar bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Oysa günümüz dünyasında tam aksine reklam ve moda gibi araçlarla arzular, hazlar, zaafılar ayartılarak sanal ihtiyaçlar üretilmekte kısaca hazlar üzerinden ava çıkan bir ekonomik düzen kurgulanmaktadır. Bunların da yine bedelini tüketici ödemektedir. Tesettür defilelerindeki görüntüyü hatırlatmak, işçisine asgari ücretten maaş ödeyip zekâtını işçisine verip verdiği düşük ücretin açığını zekatından kapatmak, verdiği zekâtı vergisine saymak Müslümanın da ne kadar ekonomik insan haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Dahası finans temininde dini değerleri kullanan, işletirken kapitalizmin felsefesine göre hareket eden dindar müteşebbisler de bulunmaktadır.

5- Modernitenin meydan okuyan tutumundan başka psikolojik motivasyon kaybı da İslami finansın önündeki ciddi engellerden birisidir. Müslümanların örtük biçimde kabullendikleri yenilmişlik ve ezilmişlik psikolojisinin yanı sıra belli ölçüde başarısızlıkları, arananı bulma önünde önemli bir engel gibi gözükmek-

2 Saffet Köse, “Namatu'l-'akliyyeti'l-istihlâkiyyeti'l-hadise fi't-ta'âmül ma'a'l-eşyâ' –dirâse tahliliyye fi dav'i'l-Kur'âni'l-Kerim ve's-Sünneti'n-Nebeviyyeti's-Şerife”, *Mizânü'l-hakk*, sy. 1, İzmir 2016, s. 27-40.

tedir. Dindar müteşebbislerin bunun ne kadar farkında oldukları ya da farkında olanların bu noktada ne kadar başarı sağlayabildikleri tartışılmalıdır. Özellikle yakın zamanda Avrupa'daki Türk işçilerinin birikimlerini Türkiye'ye taşımak isteyen dindar müteşebbislerin kurdukları onlarca holdingin fiyasko ile sonuçlanan faaliyetlerinin etkisi hala hissedilmektedir. Bu olumsuz tecrübe dışında sermayenin ürkekliği ve sermaye birikiminin terakümünde İslam'ın hassasiyet gösterdiği faiz yasağı birleştiğinde tasarruf sahiplerini yapılan işin meşruiyetine inandırmak için önemli bir çaba harcamanın gerekeceğini de tahmin etmek güç değildir. Tabii ki ekonomik örgüyü sağlam tutmak, helal üzerinden ticaret yapmak ve zarar etmemek birleştiğinde işin epey güç olduğu söylenebilir. Bu açılardan algıyı iyi yönetmenin, inanç değerlerine bağlı insanların endişelerini gidermenin hayati önem taşıdığına işaret etmek gerekir. İmam Azam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf'un, "İne caizdir ve bunu yapan ecir kazanır"³ şeklindeki sözü yapılan işlemden endişe taşıyan insanları ikna etmenin bir zemini olarak söylenmiş olmalıdır. Özellikle İne satışındaki faiz şüphesi böyle bir dini motivasyona ihtiyaç bırakmış olmalıdır. Keza Osmanlı'nın kudretli şeyhülislamlarından Ebusuud Efendi'nin muâmele-i şer'iyeye anlattıktan sonra "bu işlemin şer'iliğini / meşruiyetini inkâr edenin küfründen korkulur"⁴ şeklindeki sözü zor zamanlarda alışılmışın dışında fukahanın bulduğu çözümlerin o kadar da kolay kabullenilmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla merhum Erol Güngör'ün tespitiyle dinin kitleleri harekete geçirmede en etkili araç olduğu dikkate alınırsa inancın finans sisteminin güçlenmesinde ya da akım kalmasında ciddi bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerindeki eylemlere karşılık belirlenen ödül-cezanın da böyle bir işleve sahip olduğunu görmek gerekir.

Tarihi süreç içinde bey bi'l-vefa, bey bi'l-istiğlal, muamele-i şer'iyeye, İne... gibi uygulamalar üzerinden finans arayışları kural ile realite arasında sıkışmanın ve kabul görmediği hallerde din adamlarının algıyı da yönetmelerinin gerekli olduğunu göstermektedir. Bugün bazı çevrelerde ya da dindarların zihninde daha önce özel finans kurumlarına, bugün de katılım bankalarına ya da alternatif finans modellerine olan güvensizliğin bütünüyle giderilememiş olması bu işin o kadar da kolay olmadığını bir göstergesidir. İkna edilememiş tasarruf sahiplerinin finans arayışlarına olumlu cevap vermemeleri önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

3 İbn Abidin, V, 273.

4 H. Yunus Apaydın, *Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, tebliğ müzakeresi, İstanbul 2011, s. 170.

6- Müslüman bilgi geleneğinde ilim, irfan ve hikmet şeklinde üçlü bir yapı vardır. Bilgi kulluktaki asgari sınırı belirler. Bununla inanç esasları bağlamında Akaid-Kelam ilgilenmiştir. Fıkıh ise kendisini daha çok teklifi hüküm (farz-vacip-mendup-haram-tahrimen ve tenzihen mekruh-mübah) bilgisi ile sınırlandırmıştır. Bilginin hâle / davranışa dönüşmesini Ahlak-Tasavvuf ele almıştır. Felsefe ise onun künhüne vakıf olmayı dolayısıyla onu kavramayı hedeflemiştir.

Salt fıkhi bilgi üzerinden problemleri ele almak, bilinç oluşturma ve kimlik inşa etmede her zaman yeterli gelmediği gibi ahlaki özü koruyabilecek mekanizmalara da sahip değildir. Çünkü insanlar ikna olmak da isterler. Dolayısıyla bilginin, irfan ve hikmet boyutunu ihmal ederek “caizdir ya da caiz değildir” üzerinden yapılan fıkhi okumalar sekülerleşmenin ve sorgulayıcı tutumun belirgin olduğu bu günün dünyasında her zaman istenilen sonucu vermeyebilmektedir. Bunun yanında salt fıkhi bilginin, ahlaki öze aldırış etmeyen bazı insanların, arzuladıkları hedeflere kapı aralamalarının aracına dönüşme riski taşıdığını da belirtmemiz gerekir. Mesela artık Müslüman iş adamları arasında asgari ücretten maaş ödeyip zekatını işçisine veren, keza vergisini zekâta saymak isteyen ve bunun kapılarını zorlayan işadamlarımız vardır. O zaman daha genel ifade ile şu soruyu sormak gerekir: Küçük tasarruf sahiplerini İslami usuller üzerinden ilzam edip kâr-zarar ortalığına dayalı sermaye birikimini sağladıktan sonra kapitalist ekonominin kurallarına göre işletmek dini değerler bağlamında bir çelişki değil midir?! Bu durum şekli olarak fıkıhın ilkelerine uydurulan modern İslami ekonomik düzenin gerçekte ne kadar fıkıh ile örtüştüğünün sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple sırf fıkhi bilgi ile yetinmenin belli ölçüde fıska sebep olacağını ifade eden alimlerin endişelerinde belli ölçüde haklı olduklarını ifade etme zarureti vardır. Bu bağlamda Ebû Bekir el-Varrâk'ın (ö.280/893) şu sözlerini hatırlamak maksadı ifadeye kâfidir: “Zühd ve Fıkıh olmaksızın sadece Kelam ilmi ile yetinen zındılaşır; Kelam ve Fıkıh olmaksızın sadece zühd ile yetinen bid'ate düşer; zühd ve verâ' olmaksızın sadece fıkıh ile yetinen fıska girer. Bütün bu ilimleri şahsında cem eden ise kurtuluşa erer.”⁵

Ebû Bekir el-Varrâk'ın ifadelerini de dikkate alarak diyebiliriz ki işlerimizi sadece fıkıhın teklifi hükümleri çerçevesinde yer alan kategorilere göre belirlememiz her zaman amaca hizmet etmeyebilir. Fıkıh, daha çok bizim dinle bağlantılarımızdaki ve varlıkla ilişkilerimizdeki asgari haddi belirleyen disiplindir. Fıkıhı

5 Sülemî, *Tabakâtü's-süfiyye* (nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut 1419/1998, s.180; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Kahire 1394/1974, X, 236.

ve onun nihai hedefi olan adalet odaklı bakışı aşan ve daha iyi müslüman olmayı amaçlayan *verâ'*, *zühd*, *takva*, *fazilet* gibi daha derinlikli dini kavramlar da vardır. “Vesvese” ya da “kaba softa” noktasına götürmeden bunlara işlerlik kazandırmanın yollarını bulmak gerekir. Adalet-fazilet, fetva-takva dengesini ve bunlar arasındaki bağlantıyı sağlıklı şekilde kuramadığımız takdirde zevk veremeyen kuru, şekilci bir Müslümanlık ve soğuk bir dindarlık inşa edeceğimizin, belki de sekülerleşmeyi fıkıh üzerinden destekleyeceğimizin farkında olmamız lazımdır. Bu bağlamda ülkemizdeki faizsiz finans kurumlarının işlemlerini hile-i şer‘iyye üzerinden değerlendirenlerin belli ölçüde haklılık payına sahip olduklarını ifade etmek mümkündür.

7- Yaşadığımız dünyada finans sadece bir üretim ve yatırım aracı değil aynı zamanda bir hükmedici güçtür. İleri kapitalist ülkeler finansı ellerinde tutup üretimi diğer ülkelere bırakarak dünyanın geriye kalan kısmını kontrol altına almışlardır. Bunu da daha çok çok uluslu şirketler eliyle üretim üzerinde hakimiyet kurarak yapmaktadırlar. Parayı kazanan ile kullanan farklılaşmıştır. Özellikle petrol ülkelerinin tasarruflarını finans piyasalarını kontrol eden kapitalist sitem kullanmaktadır.⁶

Sermaye ve finansın siyasi bir baskı aracı şeklinde kullanılması sadece bugünün meselesi de değildir. Tarihte de benzer olaylara şahit olmak mümkündür. Mesela Selçuklular döneminde Yahudiler İslâm dünyasının büyük şehirlerinde ekonomik ve ticari hayatta büyük bir mevkie sahipti. Bağdad’da banker olarak çalışan Yahudi İbn Allân ve İbn Semhâ Melikşah ile Nizamülmülk’ün yakın dostları idi. Bunlar devlete ait büyük inşaat işlerinde müteahhitlik yapıyor, devlete borç temini konusunda da büyük rol oynuyorlardı.⁷ Hatta onların bu gücünü siyaset üzerinde etkili bir biçimde kullanmaları müslümanların eleştirisine sebep olmuştu.⁸

Bugün küresel oyuncu olmanın yolu büyük sermayelerden geçmektedir. Bunun yollarından birisi de kaçınılmaz biçimde küçük sermayelerin bir araya getirilerek büyük bir güce dönüştürülmesidir. Böylece uluslararası yıkıcı rekabetin karşısında ayakta kalmak mümkün olabilecek ve finans yoluyla kurulan baskıya karşı direnç sağlanabilecektir. Bu durumda şu ayetin işaretiyle finans sisteminin güçlü tutulmasına ihtiyaç vardır:

6 Ahmet Tabakoğlu, “Para ve Finansman”, s. 137-146.

7 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1993, II, 141-142, 143.

8 Nizamülmülk, *Siyasetnâme* (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1981, s.222.

“Siz de gücünüzün yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve cihad için atlar hazırlayın ki, onlarla hem Allah’ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, ayrıca Allah’ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.”⁹

Bütün bunlar dikkate alındığında Müslümanlar güçlü bir finans sistemine ve bunun sağlanması için dayanışma içinde olmalarına ihtiyaç vardır. Özellikle faiz yasağına karşı hassasiyet gösteren Müslüman dindarların tasarruflarını ya da devletlerin birikimlerini çekebilmek için büyük Batılı oyuncuların faizsiz finansa da sahip çıkmaları anlamlıdır.

8-İslam ekonomik düzenine bakıldığında Mevdûdî’nin isabetle belirttiği gibi sermayede, zenginden fakire doğru bir akış olduğu görülür. Günümüzün ekonomik düzeninde ise fakirden zengine doğru bir akış vardır ve minimum maliyet-maksimum kar ile zenginleşme hedeflendiğinden fukaranın sömürülmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır.

Gerçekten zekat, infak, keffaretler, karz-ı hasen, bağış, iyilikte dayanışma-yardımlaşma, hakça ücret, adil kâr dağılımı yoluyla insanların maddi sıkıntılarının bertaraf edilmesi, zenginlerin malında fakirin hakkına yapılan vurgu, fazilet olarak cömertliğin özendirilmesi, bereket ve tevekkül gibi manevi dinamiklerin öne çıkarılması, fiyat kontrolü gibi uygulamalara bakıldığında paylaşım çeşitliliği sayesinde sermayenin emek üzerinde baskı kurması ve tasarruf sahibini ezmesi engellenmektedir. Ayrıca girişimcilerin projelerini hayata geçirebilmeleri, Allah’ın ihsan ettiği bütün kabiliyetlerin toplumsal hayatta kendisini gösterebilmeleri için kendilerine kolay yollardan sermaye temin edilmesi bir başka ifade ile müteşebbislerin sermayeye kolay şekilde ulaşabilmeleri ve riskin de sermayeye yüklenmesi İslami finansın hareket noktasıdır. Bu sayede sermayenin tabana yayılması, üretimin artması ve çeşitlenmesi, istihdam sağlanması gibi verimli sonuçlar elde edilebilecektir.

Hz. Peygamberin şu tavrı gücünün ve kabiliyetinin farkında olmayanların enerjisini harekete geçirmenin ve sermayesi olmayana sermaye bulmanın Müslümanlarının birbirlerine karşı görevleri olduğuna işaret eder: Ensardan bir zat kendisine gelerek bir şeyler isteyince Hz. Peygamber: Evinde hiçbir şeyin yok mu diye sordu. Adam: “Bir kısmını giydiğimiz bir kısmını da yaygı olarak kullandığımız bir bez / çul gibi bir şey ile su içtiğimiz bir de bardak var” dedi. Hz. Peygam-

9 Enfâl, 8/60. Meal, Elmalılı Hamdi Yazır’a aittir.

ber: “Onları bana getir” buyurdu. Adam getirdi. Hz. Peygamber onları eline alıp yanındakilere: “Bunları satın alacak var mı” diye sordu. Sahabeden birisi:

“Ben bir dirheme alayım” deyince

Hz. Peygamber: “Daha fazla veren yok mu?” diye sordu.

Bir başka sahabi: “Ben iki dirheme alayım” dedi.

Hz. Peygamber malı ona verip iki dirhemi aldıktan sonra o dilenene şunu söyledi:

“Şu iki dirhemi al. Birisiyle yiyecek satın al evine götür.

Bir dirheme de bir balta al bana getir.” Adam Hz. Peygamber’in dediği gibi yaptı ve baltayı alıp kendisine getirdi. Hz. Peygamber baltaya kendi elleriyle bir sap takarak buyurdular ki: “Bu baltayı al. Odun kes ve sat. Seni on beş gün görmeyeyim.”

Adam buna uydu ve on beş gün sonra on dirhem biriktirmiş olarak geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Onun bir kısmıyla yiyecek, bir kısmıyla giyecek satın al” dedikten sonra şu uyarıyı yaptı:

“İşte bu kıyamet günü dilencilik lekesi ile Allah’ın huzuruna çıkmadan hayırlıdır. Dilencilik ancak üç kişi için düşünülebilir:

Fakru zaruret içinde bulunan,

Ağır borç yükü altında ezilmiş gariban,

Izdırap verici kan bedeli (diyet) ödemek durumunda kalan kişi.”¹⁰

Bu olay el emeğine verilen değer de bir ifadesidir. Şu olay da bu konuda iyi bir örnektir:

Hz. Peygamber’in Muhacir-Ensar kardeşliği (muâhât) uygulaması çerçevesinde kardeş olan Ensardan Sa’d b. Rabî‘ muhâcir kardeşi Abdurrahman b. Avf’a: “Ben zengin birisiyim, malımın yarısını sana veriyorum” teklifinden sonra Abdurrahman b. Avf ona teşekkür edip çarşının yolunu göstermesini istedi ve yaptığı ticaretten kazandığı para ile geçimini sağlamıştır.¹¹

9- Kur’an-ı Kerim, sermayenin belli ellerde temerküz ederek (tröst) güce dönüşmesine ve bu yolla baskı aracı haline gelmesine hoş bakmamıştır. Nitekim ayette şöyle buyrulur:

10 Ebû Dâvûd, “Zekât”, 26; İbn Mâce, “Ticârât”, 25.

11 Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 3.

“*Servet, içinizden sadece zenginler arasında dönüp-dolaşan bir güç olmamalıdır.*”¹²

Bu ayete bakarak Hz. Ömer (r.a.) Irak topraklarını gazilere dağıtmamış ve sahiplerinden bırakarak vergiye tabi kılmıştır. Hz. Ömer’in Sevad (Irak-Suriye) bölgesi valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh’a yazısı şudur (özetle):

“Müslümanların gelecek nesilleri olmasaydı fetholunan her yeri Hz. Peygamber’in Hayber’i bölüştürdüğü gibi ben de taksim ederdim. Konuyu sa-habe ile istişare ettim. Herkes bu konudaki görüşünü ortaya koydu. Benim bu konudaki görüşüm Allah’ın kitabına tabidir. Burada kastettiğim *fey* hükümlerini düzenleyen Haşr suresinin (59) 6-10. ayetleridir. Buna göre Allah’ın sana fethini lütfettiği bu toprakları ahalisinde bırak ve *haraca* bağla. Çünkü onlar ziraat işlerini de iyi bilirler. Kendilerini de güçleri nisbetinde *cizye* ile yükümlü tut. Eğer biz bu arazileri alıp halkıyla beraber Müslümanlara taksim edecek olursak bizden sonra gelecek olan Müslüman nesillere bir şey kalmayacaktır. Onlar ne konuşacakları bir insan ne de emeğinden yaralanacakları birisini bulabileceklerdir. Arazileri ile birlikte Müslümanlara taksim edilen bu insanlar da hayatta oldukları müddetçe Müslümanlar tarafından sömürülmeye devam edilecek, biz ve bizimle birlikte hayatta olan bu insanlar ölünce bizim çocuklarımız bu sefer onların çocuklarını aynı şekilde sömürmeye devam edecek ve bu kölelik sistemi İslam dini hakim olduğu müddetçe ebediyen nesilden nesile devam edip gidecektir. Bu sebeple onlara güçleri nisbetinde vergi (*cizye* ve *haraç*) koy. Onlara esir muamelesi yapılmasına engel ol. Müslümanların onlara zulmetmelerine ve zarar vermelerine, helal bir yol olmadıkça onların mallarını haksız yere yemelerine mani ol. Onlarla yaptığın anlaşma şartlarına uy.”¹³

10- Allah ve Rasûlünün koydukları yasakların mutlaka helal alternatiflerinin bulunduğu dikkate alınırfa faizin de alternatifinin bulunması gerekir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.): “Allah neyi emretmişse onun ifasında mutlaka kulunun yardımcısı olmuştur, neyi yasaklamışsa ondan müstağni kılacak alternatif bir helal göstermiştir”¹⁴ der. Faizin alternatifini de Kur’ân-ı Kerim ticarete dayalı kâr (emek, sermaye, sorumluluk sonucu elde edilen gelir) olarak açıklamaktadır:

12 Haşr, 59/ 7.

13 Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Ezheriyye),s. 154-155; ayrıca bk. Belâzürî, *Fütühu'l-büldân* (nşr. Abdullah et-Tabbâ'-Ömer et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 371 vd.; Saffet Köse, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, *İHAD*, sy. 7, Konya 2006, s. 35 vd.

14 Mâverdi, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, Beyrut 1986, s. 322.

“Onlar alış-veriş de faiz gibidir derler. Oysa Allah alış-verişi helal, faizi haram kıldı.”¹⁵

Hiz. Ömer'in (r.a.) bahsettiği Allah'ın, emirlerinin ifası için yaptığı yardımlardan birisi gösterdiği alternatif helalleri ve ona ulaşmadaki kolaylıktır. Müslümana düşen, haram ile karşı karşıya geldiğinde onun helal alternatifini arayıp bulmaktır. Esasen haramın bir cazibesi olsa da helalden gelen haz ve huzur onda yoktur. Bir başka ifade ile insan haramdan aldığı hazzın daha kaliteli ve kalıcı olanını helalde bulur. İlahi kudret, insan ve toplumun ayarını helal üzerinden yapmıştır¹⁶ ve bunun adı fitrat düzenidir ki bu varlığın doğasına uygun işleyiş sistemi demektir. Dolayısıyla helalin karşıtı olan haram bireysel ve toplumsal hayatta bütün ayarları bozmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim faize batmış toplumların şeytan çarpmışçasına dengelerinin alt-üst olacağını bir başka ifade ile fitrata dayalı ayarlarının bozulacağını vurgular.¹⁷ Buna göre Allah'ın fitrat yasasına kör kalan, görmezden gelenlerin geçimi darlaşır, kıyamet gününde de kör olarak haşredilirler.¹⁸

I- MÜSLÜMANIN HAYATINDA HELAL-HARAM DUYARLILIĐININ YERİ

Bir Müslümanın hayatındaki en önemli kavram “helal” ve “haram”dır. Haramlar, Allah'ın yeryüzünde diktiği yasak ağaçlardır. Dünya durdukça insanoğlu ile hesabı hiç bitmeyecek olan¹⁹ İblis'in, bu ağaçların, görünüşü çekici ve nefsi tahrik edici ama yapısı itibariyle zehirli olan meyveleri üzerinden insanoğluna operasyon yaptıđı²⁰ hem bizzat Allah Te'âlâ'nın uyarısı²¹ hem de cennette insanlığın babası ve annesi Hiz. Adem (a.s.) ile Hiz. Havvâ'nın (a.s.) yaşadığı tecrübe²² ile sabittir. Esasen kulluğun kalitesi de haramlara karşı duruşta ortaya çıkar. Çünkü insan yasaklara karşı hırslıdır.²³ Dolayısıyla kullukta kötülüklerden arınmak iyi-

15 Bakara, 2/275.

16 Bakara, 2/168-169; Ra'd, 13/8; Tâhâ, 20/50; Furkân, 25/2; Şûrâ, 42/17; Kamer, 54/49; Hadid, 57/16; Talâk, 65/ 3-5; A'lâ, 87/2-3.

17 Bakara, 2/275.

18 Tâhâ, 20/124.

19 Hicr, 15/36-37.

20 Hicr, 15/39.

21 Bakara, 2/168, 208; En'am, 6/142; A'râf, 22/22; Yasîn, 36/60...

22 Bakara, 2/35-37; Hicr, 15/28-44.

23 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut 1421/2000, XXIII, 117; Nizâmüddin en-Neysâbüri, *Garâibü'l-Kur'an ve regâibü'l-Furkân* (nşr. Zekeriyâ Umeyrân), Beyrut 1416/1996, I, 268; III, 219, 275, 341, 438; V, 143.

liklerle bezenmeye öncelenmiştir.²⁴ Bu da hukuka “def-i mefâsid celb-i menâfîden evlâdır” kuralı ile yansımıştır.²⁵

Bu yasak ağaçların en tehlikeli olanlarından birisi hiç şüphesiz faizdir. En genel anlamıyla fâiz, verilen borca karşılık alınan fazlalıktır. Bu, onun Kur’ân-ı Kerîm’de *fazlalık faizi* olarak tanımlanan türüdür. Bir de *nesie ribası* vardır ki bu da aynı cins malların birbirleriyle veresiye olarak değişimidir. Bunu da Hz. Peygamber (s.a.s.) yasaklamıştır.

Bu yüzden Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde en sert uyarılar faiz konusunda gelmiştir. Bu hususa az aşağıda değinilecektir.

Bir mü’min açısından kazancın helal olması o kadar önemlidir ki onun haram yoldan elde edilmesi ya da ona haram karıştırılması ahiret hesabını güçleştirmesinden öte bu dünyada ibadetlerin kabulünden iç huzuruna, aile saadetinden diğer canlılarla ilişkilere varıncaya kadar bütün hayatını etkilemektedir. Hz. Peygamber’in helal peşinde koşmanın farz üstüne farz bir yükümlülük olduğunu vurgulu bir ifade ile belirtmesi²⁶ buna işaret için olmalıdır. Bu sebeple İslam’ın iki ana kaynağı Kur’ân-ı Kerim ayetleri ve Rasûl-i Ekrem’in sünnetinde bütün peygamberlere, bütün insanlara ve bütün mü’minlere yaşam boyu helal ve tayyibât duyarlılığı içinde olmaları emredilmiştir. İlgili ayetlerden fikir verecek bir kısmına işaret edebiliriz:

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

“Ey Peygamberler! Tayyibâttan yiyin; salih amel işleyin. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim.”²⁷

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

24 msl. bk. Bıkâ’î, *Nazmü'd-dürer* (nşr. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî), Beyrut 1415/1995, II, 741; VI, 100; VIII, 153, 169, 393; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selim*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî), I, 29, 222, 250, 277; II, 85, 132; III, 5, 15, 273; IV, 160, 179, 277; V, 105, 203, 231; VI, 16; VII, 54, 175; VIII, 211; Âlûsi, *Rûhu'l-me'ânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî), I, 154, 247, 387; II, 120; III, 40; IV, 56, 114, 166; VI, 57, 88; IX, 65; XI, 76, 151, 197; XII, 242; XIII, 3, 182; XIV, 119; XV, 76, 147, 203, 305; XVI, 186, 191, 211; XIX, 47-48; XXI, 27; XXII, 19; XXIII, 40, 66; XXIV, 42; XXVII, 186; XXVIII, 64; XXX, 40, 165.

25 *Mecelle*, md., 30.

26 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi es-Selefi), Musul 1404/1983, X, 74, nr. 9993; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (nşr. M. Abdülkadir Atâ), Beyrut 1414/1994, VI, 128; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, Beyrut 1412, X, 520.

27 Mü'minûn, 23/51.

“Ey insanlar! Yeryüzündeki nimetlerden helal ve temiz olmak şartıyla yiyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o size apaçık bir düşmandır.”²⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

“Ey iman edenler! Size kısımet ettiğimiz rızıkların hoş ve temiz olanlarından yiyin ve Allah’a şükredin, eğer yalnız O’na kulluk ediyorsanız.”²⁹

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ

“Allah’ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah’ın yasalarına saygılı davranın.”³⁰

Kur’ân-ı Kerim’in, bazı ayetlerinde sadece tayyibâtı zikretmekle yetinmesinden onun helali de kapsayan özelliğe sahip olduğunu ancak her helalin tayyibât’tan olmayabileceği gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ebü’l-Bekâ el-Kefevî’nin (ö.1095/1684) *el-Külliyât* adlı eserindeki bilgilere bakılırsa helal fıkıhın ölçüleri içinde müftünün helal dediği şey, tayyibât ise kalbin / vicdanın / sağduyunun helal dediği şeydir.³¹ Bu durumda tayyibâtın daha çok kazancı ilgilendiren boyutuyla ele almak gerektiğini düşünmek mümkündür.

Faiz gibi haramdan elde edilen bir gelirin ibadetlerin kabulünün engeli olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından örnekler üzerinden anlatılır. Nitekim az önce zikredilen ayetleri okuyarak Hz. Peygamber şöyle birisini anlatmaktadır: Bir adam ibadet niteliği arzeden cihad, hacc, sıla-i rahim...gibi yorucu ve sıkıntılı bir yolculuktan perişan vaziyette döndükten sonra tâatının kabulü için ellerini semaya açıp Allah’a yakarmaktadır. Helal-haram duyarlılığına sahip olmayan bu insanın ibadetlerini bu yüzden Allah Te’âlâ reddetmektedir.³²

Bunu şu olay da desteklemektedir. Sa’d b. Ebî Vakka’sın: “Yâ Rasûlullah! Benim için Allah’a dua et de duası kabul olunan kullardan olayım” dediğinde Rasûl-i Ekrem ona: “Yâ Sa’d! Yiyip içtiklerinin tayyibât’tan olmasına dikkat et, bak işte o zaman dualarının kabul edildiğini göreceksin. Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin ederim ki bir adam midesine haram bir lokma atarsa Allah onun

28 Bakara, 2/168.

29 Bakara, 2/172.

30 Mâide, 5/88.

31 Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât* (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî), Beyrut, ts. (er-Risâle), s. 400.

32 Müslim, “Zekât”, 65; Tirmizî, “Tefsîr”, 2/36.

kırk gün amelini kabul etmez. Hangi kul ki kendisini rüşvet ve faiz ile besler, işte ona layık olan ateşten başkası değildir ” buyurur.³³

Hz. Peygamber (s.a.s.) haram kazancın ibadetlerin kabulünü engellediğini hacc örneğinde anlatır: “Telbiyede bulunan hacı adayına gökten bir ses cevap verir ve helal para ile gelmişse: “*Haccın mübarek olsun, mutluluklar sana! Kazancın ve yolculuğun helale dayalı, haccın da makbûl.*” Haram kazançla hacc yolculuğuna çıkıyorsa tam tersi bir cevap alır: “*Seni kabul etmiyorum, mutluluk da dilemiyorum, kazancın haram, haccın da makbul değil / al haccını başına çal...*” buyurur.³⁴

Aynı hususu namaz örneği üzerinden de anlatır ve şöyle buyurur: “Bir adam on dirheme bir elbise satın alsada içinde haramdan gelen bir dirhem para olsa Allah o elbise ile kıldığı namazı kabul etmez.”³⁵

Kazancın kirli olup çok olmasından az olup helal olması daha önemlidir: “*De ki! Çokluğu hoşuna gitse bile pis (kirli, murdar, habîs) ile –velev ki az olsa da- temiz (güzel, helal) bir olmaz.*”³⁶

Bunun örneği de tertemiz bir bardak suyun içine idrar düşmüş bir tanker sudan daha değerli olduğudur.

II- SERMAYE BİRİKİMİNDE HARAM FÂİZİN HELAL ALTERNATİFİ: ORTAKLIK

Faizin haram olduğunda şüphe yoktur. Bu konu Kitap, Sünnet ve icma-ı ümmet ile sabittir.

Bir şeyin haram oluşu içerdiği mefsedetten dolayıdır. Bu sebeple haram, fitrat düzenini bozan ve bünyenin sağlıklı şekilde işleyişini engelleyen yabancı bir maddedir. Ekonomik düzen içinde faiz böyle bir özelliğe sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm, fâiz yasağını anlatırken:

- Onun toplumsal düzende ortaya çıkardığı çarpıklık ve dengesizliğe işaret eder.³⁷
- Reel olarak onun bir getiriye sahip olmadığını açıkça belirtir.³⁸

33 Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* (nşr. Tarık Ivezullah Muhammed-Abdülmuhsin İbrahim el-Hüseynî), Riyad, ts. (Dâru’l-Haremeyn), VI, 310.

34 Müslim, “Zekât”, 65; Tirmizî, “Tefsîr”, 2/36.

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 98.

36 Mâide, 5/100.

37 Bakara, 2/ 275.

38 Bakara, 2/276; Rûm, 30/ 39.

Ayetten açıkça anlaşıldığına göre faiz, yanıltıcı sahte bir kazanç türüdür. Çünkü faiz sebebiyle artan maliyetler paranın alım gücünü bir öncekinden aşağıya düşürür. Zira tasarruf sahibinin alacağı para faiziyle birlikte, maliyetin altında kaldığından önceki alım gücünden daha aşağı bir alım gücüne sahip olacaktır. Parasını yastık altında tutup üretim süreçlerinin dışında tutan tasarruf sahiplerinin zararı ise daha büyük olmaktadır. Özellikle sabit ve dar gelirlilerin alım gücündeki düşüş ciddi bir sorun oluşturur.

- Sermaye atıl kalmamalı, işletilmelidir. Sermayenin kullanılabilir imkanlardan uzak tutularak hapsedilmesi pasif anlamda bir israf ve savurganlık (tebzîr) olarak görülebilir. Kur’ân-ı Kerîm, ellerinde sermaye olabilecek değere sahip varlığı harcamayıp “kenz” şeklinde ellerinde tutanları kınar.³⁹

Kenz, ticaret yapılmayan stoktaki mal demektir.⁴⁰ “En güzel hal dışında yetimlerin malına yaklaşmayın.”⁴¹ âyetinde *en güzel hal* “malı, kârlı bir işte kullanarak nemalandırma” şeklinde anlaşılmıştır.⁴²

Bu tercih Hz. Peygamberin “Kim malı olan bir yetime veli tayin edilirse onun malı ile ticaret yapsın da zekâtın onu bitirmesine fırsat vermesin”⁴³ şeklindeki hadisi ile de uyum arz etmektedir.

Hz. Ömer’den gelen mevkuf bir haberde de: “Yetimlerin mallarında ticaret yapın ki zekât onu yemesin” buyrulur.⁴⁴

Hz. Âişe’nin de baktığı yetimlerin mallarını işletmeye verdiği nakledilir.⁴⁵

- Faizin alternatifinin alış-verişe dayalı kâr olduğunu tartışmasız biçimde ifade eder.⁴⁶
- İnsanın faize olan zaafına karşı nefsinin yenik düşmeksizin Yaratıcısından gelen öğüde kulak vermesi yönünde uyarıda bulunur.⁴⁷

39 Tevbe, 9/34.

40 Serahsî, II, 191.

41 Enâm, 6/152; İsrâ, 17/34.

42 Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîr* (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Beyrut, ts. (Dâru İhyâ’it-türâsî'l-Arabî), s. 597.

43 Tirmizî, “Zekât”, 15.

44 Mâlik, el-Muvatta’, “Zekât”, 6.

45 Mâlik, el-Muvatta’, “Zekât”, 6.

46 Bakara, 2/275.

47 Bakara, 2/275.

- Faizden vazgeçmemenin ticari hayat için Yaraticının belirlediği fitrat düzenine dolayısıyla Allah ve Rasûlüne savaş ilanı anlamına geldiğini söyler.⁴⁸
- Faiz düzeninin sürekli olarak almaya dönük bencillik merkezli bir zihniyet oluşturacağına işaret ederek verebilmeyi bir hayat tarzı olarak geliştirmeye çaba sarfetmenin gerekliliğini vurgular.⁴⁹
- Faizden vazgeçmenin bir iman meselesi olduğunu belirtir.⁵⁰
- Faizin azabı gerektiren bir günah ve nankörlük olduğuna dikkat çeker.⁵¹
- Borcun, borçlu üzerinde bir hükmetme ve zulüm aracına dönüşmemesi gerektiğine dikkat çeker.⁵²
- Faizin diğer toplumlarda da yasak olduğunu ve bu yasağı çiğneyenlerin karşılaştıkları acı sonuçların Allah'ın koyduğu bir kanun⁵³ olduğuna dikkat çekerek geçmiş toplumlardan ders çıkarılmasını ister.⁵⁴ Muhammed ümmeti için de bunu Uhud Gazvesi örneğinde anlatır.

Bu olay açıklayıcı olduğundan kısaca üzerinde durulabilir. Şöyle ki: Uhud Gazvesi'ni planlarken Rasûl-i Ekrem'in stratejik tepe olan Ayneyn'e Abdullah b. Cübeyr komutasında yerleştirmiş olduğu elli kadar okçuya: "Savaşın sonucu ne olursa olsun bize yardım amaçlı bile olsa, bizi kuşların kapıp götürdüğünü görerseniz dahi ikinci bir emre kadar oradan ayrılmayın ve benim talimatını bekleyin" diye sıkı tenbihte bulunmuştu.⁵⁵ Ancak savaşın müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmaya başladığını gören okçular, komutanları Abdullah b. Cübeyr'in tüm çabalarına rağmen on tanesi hariç "haydi ganimete gidiyoruz!" diyerek mal sevdasına düştüler ve Rasul-i Ekrem'in kesin talimatını dikkate almadan mevzilerini terk ettiler. Peşinden bunu fark eden ve henüz İslam ile müşerref olmamış olan Hâlid b. Velîd komutasındaki müşrikler yeni bir saldırı başlattı ve Abdullah ile on arkadaşı şehit düştü, savaş tersine döndü, Rasûl-i Ekrem'in dışı kırıldı⁵⁶ ve peygamberimizi çok seven ve onun da onu çok sevdiği Uhud Dağı'nın⁵⁷ böğründeki

48 Bakara, 2/279.

49 Bakara, 2/276.

50 Bakara, 2/278.

51 Bakara, 2/276; Âl-i İmrân, 3/131.

52 Bakara, 2/280.

53 Âl-i İmrân, 3/131.

54 Nisâ, 4/161.

55 Buhârî, "Megâzi", 17; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 106.

56 Müslim, "Cihâd", 100-105.

57 Buhârî, "Megâzi", 27; Müslim, "Hac", 503-504.

bir kaya aralığına sığınmak zorunda kaldı.⁵⁸ Âl-i İmrân sûresinin 152. âyeti, bu ibretlik olayı şöyle anlatır:

“Siz, Allah’ın izni ile düşmanlarınızı öldürürken, Allah, size olan va’dini yerine getirmiştir. Nihayet, öyle bir an geldi ki, Allah arzuladığımız galibiyeti size gösterdikten sonra zaafa düştünüz; Peygamberin verdiği emir konusunda tartışmaya kalkıştınız ve asi oldunuz. Dünyayı isteyeniniz de vardı, ahireti isteyeniniz de vardı. Sonra Allah, sizi denemek için onların karşısında hezimete uğrattı. Bununla birlikte Allah sizi bağışladı. Zaten Allah, mü’minlere karşı çok lütufkârdır.”

Allah Te’âlâ’nın Uhud savaşı ile ilgili konuların anlatıldığı ayetler arasında faizi gündeme getirmesinin ana sebebi Allah ve Rasûlünü dinlemeyip ganimet peşine düşmenin getirdiği hezimetin Allah ve Rasûlünün yasakladığı faizi Onları dinlemeyip ganimet saymanın da aynı sonucu doğuracağına işaret etmek içindir:

“Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının. Allah’a ve Peygamber’e itaat edin ki rahmete erdirilesiniz. Rabbinizin mağfiretine ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! İşte onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanların hatalarında af yolunu tutarlar. Allah iyiliği yaşam biçimine dönüştürmüş insanları sever. Onlar kötü bir eylemde bulduklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki! Onlar, işledikleri günaha bile bile ısrar etmezler. İşte onların yaptıklarının karşılığı, rableri tarafından bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar orada temelli kalacaklardır. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!”⁵⁹

Ticari hayatın yasak ağacı olan fâizin iki alternatifi vardır. Bunlardan birisi *karz-ı hasen* diğeri *şirket / ortaklıktır*. *Karz*, manevi getirisi olan bir yardımlaşma yoludur. Kur’ân-ı Kerîm bunun üzerinde ısrarla durur ve Allah Te’âlâ borç vermeyi sevdiği için de ona “hasen / güzel”⁶⁰ sıfatını ekler. Ancak *karz-ı hasen* daha çok günlük hayatta insanların ihtiyaçlarını gidermek için birbirlerinden aldıkları basit borçlardır. Anadolu insanının tabiriyle “el borcu”dur. Zamanı geldiğinde alındığı şekliyle iade edilir. Bunun günümüz dünyasındaki anlamıyla ekonomik sermayeye dönüşmesi çok olası gözükmemektedir ya da basit yatırımlar için belli

58 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII, 293-300; Ebü’l-Muzaffer es-Semâni, *Tefsîr* (nşr. Yâsir b. İbrahim-Guneym b. Abbas), Riyad 1418/1997, s. 366-367; Fahrüddin er-Râzi, *Mefâtihu’l-gayb*, IX, 386-389.

59 Âl-i İmrân, 3/130-136.

60 Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadid, 57/11, 18; Tagâbün, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

ölçüde bir çare olabilir, yahut çok özel ilişkilerde sermaye olmak üzere karz akdi devreye sokulabilir. Kolay kolay insanların kendi sermayesinden para kazanacak birisine karşılıksız büyük miktarlarda borç vermesi beklenmez. Bundan dolayı faizin esas alternatifi kâr-zarar ortaklığıdır. Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah Te'âlâ iki ortaktan birisi diğerine ihanet etmediği müddetçe ben onların üçüncü ortağım. Eğer birisi diğerine ihanet ederse ben aralarından çıkarım buyurmuştur."⁶¹

Ortaklığa gelince şunlar söylenebilir: Ortaklığın mantığı sermayesi olup işletemeyen, iş planlayıp da sermayesi olmayanları bir araya getirmektir.

Ortaklık hem sermayelerin hem de fikirlerin ve projelerin birleşmesi ile büyük işlerin yapılabilmesine, üretimde verimin, arzda kalitenin, kazançta bolluğun elde edilmesine fırsat tanıyan ekonomik birlikteliktir. Bu sebeple Allah Te'âlâ mü'minlerin ortaklık kurmalarını teşvik etmiş, kendisinin de onlara ortak olduğunu bildirerek bununla birbirlerine hıyanet etmediği sürece ortakların yardımında olduğunu ve ticaretlerinde kârı garanti ettiğini, çalışmalarını bereketlendireceğini, mallarını koruyacağını taahhüt etmiştir. Tek tek küçük tasarruflar / sermayeler gücü oranında sahiplerine kazanç sağlasa ve onların geçimini temin etse de gücü sınırlı olduğundan istenilen düzeyde bir endüstrileşmeyi, sanayileşmeyi, teknoloji gelişimini sağlayamaz. Bunlar için büyük sermayeye ihtiyaç vardır. Teknolojiyi elde etme, endüstrileşmeyi sağlama ancak çok güçlü araştırma-geliştirme (ARGE) kurumlarıyla elde edilebilecek uzun süreli bir çalışmayı da gerektirmektedir. Bu açıdan küçük sermaye için bu oldukça lükstür ve büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Bu gün dünyanın çeşitli ülkelerinde kurulmuş olan çok ortaklı dev şirketler birçok ülkenin bütçesinden daha yüksek olan sermayeleriyle sadece ekonomik güç olarak değil aynı zamanda etkili bir siyasi aktör olarak da dünyada söz sahibi olduklarını görmemiz gerekir. Bu şirketler sermayenin gücünden doğan nüfuzu sayesinde kurdukları sömürü düzeniyle ve çağdaş kölelik sistemiyle gelişmemiş ülkelerin doğal kaynaklarını ucuz kapatarak işleyip, ucuz hammaddeyi mamül hale getirerek yine bu ülkelere çok yüksek fiyatlara satmaktadırlar. Artık bundan da vazgeçip finansı satın üretimi diğer ülkelere bırakarak daha güçlü bir düzen kurmuşlardır. Bütün bunların küçük birikimlerin bir araya gelmesiyle oluşan dev ortaklıklar sayesinde gerçekleştiğini canlı örnek olarak görmek durumundayız. O zaman bu hadisin Müslümanlar açısından ne kadar önemli bir konuya dikkat çektiği üzerinde düşünmek gerekir. Bu gün dev şirketlerin katettiği mesafede İslam ahlakı hakim olmuş olsaydı sömürü bir yana

61 Ebû Dâvûd, "Büyü", 26; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 78.

hammadde kaynağı ile endüstriyel faaliyet arasında denge yani adalet hakim olurdu. Bundan da hem taraflar hem insanlık kazanırdı.

Fukaha, kendi dönemlerinin şartlarına uygun olarak bazı ortaklık türleri geliştirmiştir. Bunlar konu ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse tamamında tekrar edilegelmektedir. Günümüzün ortaklık sistemlerine bakıldığında ise dev yapıları görmek mümkündür. Dolayısıyla kadim dönemdeki ortaklık tipleri, bugün için ne kadar işletilebilir bir yapıya sahiptir? ya da bugünün ihtiyaçlarına uygun ortaklık yapılanması için bir zemin teşkil edebilirler mi? Bunlar üzerinde durmak mümkündür. Bunun yanında esas soru yeni yapıların İslami perspektife uygun şekilde çalışması ne kadar imkan dahilindedir ya da bunlar ne kadar İslamileştirilebilir? Bu sorulara cevap aramamız lazımdır. Bu bağlamda şunlar söylenebilir:

İlkel olarak bir kazancın helal olabilmesi için *emek*, *sermaye* veya *damân*'dan (sorumluluk) birisi bulunması gerekir. Ortaklıklarda da bu esas üzerinde titizlik gösterilmiştir. Burada *damân* kavramını kısaca açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu kavram ile ifade edilmek istenen bir işin riskini / sorumluluğunu üstlenmektir. Bunun karşılığında elde edilen kazanç helaldir. Söz gelimi belli bir ücret mukabilinde bir işi üstlenen şahıs aynı işi daha ucuza bir başkasına yaptırabilir ve bundan kazandığı para da kendisine helaldir. Mesela bir otomobili 100 TL'ye tamir etmek üzere anlaşma yapan bir usta aynı işi 80 TL'ye bir başkasına verebilir. Bu aradaki 20 TL'lik fark kendisine helaldir. Çünkü o işin riski / sorumluluğu kendisine aittir. Bir riski üstlenen onun menfaatine hak kazanır. Bu hüküm, Mecelle'de "Bir şeyin nef'i damânı mukabelesindedir" (md. 85) kaidesine dayanır. Kaidenin kaynağı da Hz. Peygamber'in hadisidir. Bu işler yapılırken olmazsa olmaz kural dürüstlük ve karşılıklı rızayı bozan tutum ve davranışlardan sakınmaktır. Bu dini, ahlaki ve hukuki bir kuraldır.

Ortaklıklarda da bu üç unsurdan birisinin bulunması şarttır. Mesela emvâl ortaklığında kârın dayanağı, sermaye ve damân; ebdân şirketinde, emek ve damân; vücûh şirketinde ise damân'dır.

İslam hukuku açısından şirketler mülk ve akit şirketleri olarak ikiye ayrılrsa da genellikle üzerinde durulan ve anlaşılan akit şirketleridir. Hanefî mezhebi bağlamında bakıldığında akit şirketleri ortaklığın dayandığı ana unsur bakımından sermaye ağırlıklı ticari ortaklık (emvâl); emeğe dayalı ortaklık (ebdân) ve itibara dayalı ticari ortaklık (vücûh) olmak üzere üç kısımda ele alınmış bunların her birinin de *müfavada* ve *inân* tipleri olduğu vurgulanmıştır.⁶²

62 Fıkıh kitaplarının "şerike" bahisleri ile İslam Ansiklopedisindeki: "Mudarebe", "Ebdan", "Emval", "Şirket" "Vücûh" maddelerine bakılabilir.

Mufâvada tipi ortaklık, sermaye ve kâr zarar paylaşımında eşitlik esası üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla her ortak diğerinin hem vekili hem kefilidir olduğundan tam anlamıyla sınırsız sorumluluk esastır. Bir ortağın şirket adına yaptığı her türlü işlemde doğan hak ve sorumluluklara diğerleri de doğrudan ve müteselsilen katılır. Bu kefaletin bir sonucudur. Ortaklardan birinin ölmesi veya ehliyetini kaybetmesi durumunda ortaklık sona erer.

İslam tarihinde ortaklık söz konusu olduğunda en fazla uygulanan inândır. Bu ortaklık tipinde sermaye, kâr payı ve zarara katılımda eşitlik ve tasarruf ehliyetinde denklik şartı yoktur. Taraflar birbirlerinin vekilidir ancak şart koşulmadıkça kefilidir değildir. İnan şirketinin kurulmasına din farkı engeli yoktur. Ebû Yûsuf'a göre de inan şirketinde din farkı engel değildir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe ve talebesi Şeybanî, müfavada tipinde din farkını engel görür.

Bu genel özetten sonra esas söylenmesi gereken hususlar şunlardır:

Bugün özel bir eğitim almamış ise fıkıh ilmi ile meşgul olan bir araştırmacıdan ekonominin teknik alanlarına varıncaya kadar ince noktaları ihata edecek şekilde bir model istenemez. Bu doğru da değildir. Fıkıh sadece sınırları çizer, ana ilkeleri ortaya koyar bunlar doğrultusunda kurumsal yapıları ekonomi uzmanları / iktisatçılar ve siyasetçiler oluşturur. O sebeple biz bu sunumumuzda bir model önerisinde bulunmak yerine ana ilkelere işaret edeceğiz.

Genel anlamda İslami finans söz konusu olduğunda söylenmesi gerekenler şunlardır:

Sermayenin atıl bırakılmaması, doğrudan üretime katılması, dürüstçe ve hakça işletilmesi, amaç değil araç olarak kullanılması, sermayenin belli ellerde toplanarak ezici bir güce ve sömürü aracına dönüşmesine engel olunması, gelirlerde dezavantajlı grupların gözetilmesi ve paylaşımına dikkat edilmesi kımızı çizgileri oluşturur. Bunun yanında Hz. Peygamberin uygulamalarına bakıldığında sermayesi olmayanlara sermaye temin edilmesi, kendi kabiliyetinin farkında olmayan ve iş bilmez vaziyette bulunanlara yol gösterilmesi böylece kabiliyetlerin harekete geçirilmesi de toplumsal bir vazife olarak öne çıkmaktadır.

Özel olarak faize alternatif olarak öne çıkan ortaklıklarda dikkate alınması gereken ana noktalar da şunlardır:

Ortaklıklar kurulurken kâr maktu değil oransal (şâi' hisse) olarak belirlenmelidir. Yani mevduat sahiplerine sermayelerine karşılık olarak ödenecek sabit bir miktar yoktur.

Kâr ve zarar sermaye oranında olur.

Taraflar emin olduklarından kusurlu oldukları hallerden sorumludurlar.

Taraflar, akit esnasında ihtilaf çıkarabilecek bütün ayrıntıları belirleyip çözüme kavuşturmalıdırlar. Şayet akit esnasında kapalı kalmış konular kalmışsa çıkan ihtilaflarda belirleyici olan örfdür.

Bir taraftan emek diğer taraftan sermayenin olduğu mudârebe akdinde de aynı ilkeler geçerlidir. Kâr anlaşma oranında olur ve zarar da sermayeye yazılır. Kâr edilememesi halinde çalışan emeğinin, sermaye sahibi de sermayesinin karşılığını alamamış olur. Daha açık bir ifade ile zarar söz konusu olduğunda çalıştıran emeğinin karşılığını alamamak suretiyle zarara katlanır. Sermaye sahibi ise sermayesinden eksilen zararı üstlenir. Her iki taraf da zarara bu şekilde ortak olurlar.

Burada genel ekonomik düzen açısından söylenmesi gereken ana nokta şudur: Üretim-tüketim sürecinde ekonominin işleyişine sunî müdahaleler yapılamaz, arz-talep dengesi doğrultusunda piyasa kendi doğal işleyişini sürdürür. Dışarıdan müdahaleler sadece dengenin bozulduğu hallerde ekonomiyi yeniden doğal rayına oturtacak tedbirler şeklinde olabilir. Bunun yanında ekonomi aktörlerinin elindeki gücü kullanarak vahşi bir rekabete girmelerine izin verilemez. Bu doğal işleyiş sürecinde herkes emek, sermaye ya da sorumluluktan doğan karını helal olarak alır ya da risk ortaya çıkarsa ona da gönül huzuruyla katlanır.

Tarihi süreç içinde Müslümanlar ortaklıklar yoluyla güçlü ve canlı bir ticari hayat inşa etmişler ve diğer milletlere de örnek olmuşlardır. Mesela mudârebe'nin miladi 10. yüzyıldan itibaren "Commenda" adı ile Avrupa'ya geçtiği ve Avrupa ticaret hukukunda diğer ortaklık tiplerine de öncülük ettiği ifade edilmektedir. Bu ortaklığın 20. Yüzyılda en önemli halkasının risk sermayesi olarak tamamlanmış olması gösterilir ve yakın zamanlarda bile mesela ABD'de en önemli finans kaynağı olduğu ifade edilir.⁶³

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti İslam'ın evrensellik ve süreklilik özelliğinin tabii sonucu olarak kendilerindeki maslahatın sabit olduğu konularda ayrıntılı hükümler getirmiş, onun dışında ya zaman-zeminin ihtiyaçlarını karşılayacak temel ilkeler vazetmişler ya da ilkeler elde edilebilecek özellikte nazil ve vârid olmuşlardır. Çerçeveyi çizen bu prensiplerin içtihat yoluyla işletilmesi sonucu ihtiyaca göre kurumsal yapıların oluşturulması her zaman mümkündür.

63 Hamdi Döndüren, "Faiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri", *Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, İstanbul 2011, s. 229.

Bu, İslam'ın ve onun hukuk düzeninin dinamiklerini de gösteren ana özelliklerden birisidir. Kur'an-ı Kerim'in⁶⁴ ve Hz. Peygamber'in⁶⁵ çok soru sorulmasını yasaklayan emirleri keza Hz. Peygamberin "Allah Te'âlâ, unutma olmaksızın size rahmet olsun diye bazı konularda sessiz kaldı onları kurcalamayın"⁶⁶ şeklindeki uyarısını burada hatırlamak gerekir. Çünkü ayrıntıya dair sorular serbest alanı sınırlandırıp insanların işini zorlaştıracağı, insanların görüş alanını daraltıp onları sıkıntıya düşüreceği kısaca hukuku donduracağı için yasaklanarak bilinçli boşluklar bırakılmıştır. Nitekim bunun örneğini Kur'an-ı Kerim İsrailoğulları üzerinden ibretlik bir olay ile verir. Kendilerinden bir inek boğazlamaları istendiğinde yüzlerce içinden herhangi bir ineği kesebilecekleri halde birçok soru sormuşlar ve her soru sorulduğunda ineğe yeni bir özellik eklenmiş böylece hareket alanları gitgide daralmış ve büyük bir sıkıntı ile karşılaşmışlardır.⁶⁷

Kur'an ve sünnetin tavrından anlaşılan odur ki ayrıntıların zaman-zeminin ihtiyaçlarına göre genel ilkelerden hareketle içtihat yoluyla halledilmesi için geniş, dinamik, verimli bir güç bırakılmıştır. İşte ortaklıklar bunun tipik örneklerindedir. Emek, sermaye ve damândan en az birisi merkezde olmak üzere⁶⁸ çeşitli şirketler kurulabilir ve geliştirilebilir. Bu fıkhi esas yanında, sermayenin meşru yoldan kazanılması, işin meşru olması, işlemlerde dürüstlük, hakkaniyet, açıklık, ikili ilişkilerde tam anlamıyla gönül hoşnutluğunu temin, akdin sustuğu yerde örfün sınırları çerçevesinde hareket, hata, kusur gibi durumlarda eksiklik ve hasarı telafi, faiz, aldatma, manipülasyon gibi yasaklarda duyarlılık; kazancın belli bir miktarını zekat dışında hayırda kullanma ve ihtiyaç sahiplerini gözetme gibi üst ahlaki ve hukuki ilkeler genel anlamda muamelât özel olarak da ortaklık hukukunda belirleyici olmuştur.

Bu sayededir ki sermayenin gerçek ve kullanılabilir bir varlık olarak belirlenmesi, reel ihtiyaçlara dayalı bir üretim modeline özen, büyüme ve üretkenlik, risk unsurunun paylaşımı gibi özellikleriyle İslami ilkelere dayalı sermaye modeli finansal krizleri önleyen bir özelliğe sahip⁶⁹ olduğu gibi sermaye çevrelerinin kölesi

64 Mâide, 5/101; ayrıca bk. Bakara, 2/66-71.

65 Buhârî, "İ'tisâm", 3; Müslim, "Fezâil", 130, 132, 133; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6 / Buhârî, "Ta'bir", 11; Müslim, "Mesâcid", 5-8; Tirmizî, "Siyer", 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, II, 172, 212, 250, 264, 268, 313, 412, 442, 455, 501.

66 Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût v. dğr.), Beyrut 1424/2004, V, 325; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Riyad 1415/1994, XXII, 221, 263.

67 Bakara, 2/67-71.

68 Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1324-31, XI, 157-159; Alâüddîn es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-fukahâ'*, Beyrut 1414/1994, III, 11; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, VI, 62.

69 Bk. Khoutem Ben Jedidia, "İslami Bankalar Toplumsal Adaleti Nasıl Sağlar", *İslam İktisadında Sosyal Ada-*

haline gelmiş bir tüketiciden söz etmek de mümkün değildir. Bu tutum yatırım harcamalarının bu açıdan sınırlılığını ifade eder.⁷⁰

Son olarak şu noktalara da işaret edebiliriz:

Ahmet Tabakoğlu'nun haklı tespitinde de görüleceği üzere İslam, Batı anlamında bir sermaye birikimi kavramına yabancıdır. Çünkü bunda iç ve dış sömürünün inkar edilemez bir yeri vardır. İslam iktisadında sermaye birikiminin esası sermayenin sürekli biçimde harcama (infak) ve yatırım (ticaret) vetiresinde tutulmasıdır. Sermaye atıl tutulamayacağı gibi (Tevbe, 9/34) belli ellerde de toplanmaz (Haşır, 59/7). Böylece yaygın bir sermaye birikimi hedeflenmiş, sosyal adalet adeta üretimin finansman faktörü olarak kabul edilmiştir.⁷¹

Fethedilen araziler ile ilgili tasarruf tamamen Devlet başkanına aittir. Maslahata dayalı olarak tamamını gazilere dağıtabilir, vergi koyup sahiplerinde bırakabilir, yarısını bırakıp yarısını gaziler arasında taksim edebilir. Hz. Peygamber'in üç şekilde de uygulaması mevcuttur. Burada Hz. Ömer, belli ellerde toplanıp güce dönüşeceğini ve nesiller boyu kölelik nizamına götüreceği endişesiyle toprakları sahiplerinde bırakmış ve dağıtmamıştır. Böylece servetin tabana yayılması ve verimli biçimde işlenmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: "Biz bu arazileri bu gazilere dağıtırsak sonrakilere ne kalacak!"⁷²

Tarihçi Mehmet Genç, Osmanlı Devletinin ekonomi politikalarını değerlendirdiği söyleşisinde kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı sosyal sıkıntıların Osmanlı'da az önce bahsedilen dinamiklerin doğal sonucu olarak yaşanmadığını örnekler üzerinden anlatır. Söz gelimi seyyahların Osmanlı Devleti ile ilgili izlenimlerinden birisinin dilencilerin yok denecek kadar az olmasına dikkat çektiklerine değinir. Mesela 16-18. Yüzyıllarda kapitalist Fransa'nın başşehri Paris İstanbul'dan çok küçük bir şehir olmasına rağmen dilenci sayısının Paris'tekinin %1'i kadar olduğu tespitini nakleder. 18. Yüzyılda Paris'te 10.000 dilenci varken bu sayı İstanbul'da 300 kadardır. Genç'e göre bunun sebebi Osmanlı sisteminde bütün grupların dengeli şekilde yaşamasını sağlayacak kurumları oluşturabilmiş olmasıdır.⁷³

let (ed. Lütfi Sunar), İstanbul 2017, s. 102-103.

70 Tabakoğlu, s. 57.

71 *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara 1987, s. 57.

72 Ebû Yûsuf, s. 37.

73 <https://islamekonomisi.org/osmanli-iktisadi-ve-ilkeleri> erişim: 28.02.2018

SONUÇ

İslam, kesin bir dille yasakladığı için finans temininde faiz bir araç olarak kullanılmaz. Faizin ekonomik düzen içindeki olumsuzluklarını anlatan birçok çalışma yapılmıştır. Burada bunları tekrar etmek yersizdir. Burada finans temininde en önemli araç ortaklık sistemidir. Ortaklıklar için ise bazı genel ilkeler belirlenmiştir. Bunlar da son derece basittir ve çerçeveyi çizen özelliğe sahiptir. Fukaha kendi dönemlerinin şartlarına bağlı olarak bazı ortaklık tipleri geliştirmişlerdir. Bunlar sadece birer örnekten ibarettir ve yeni şirketlerin kurulması önünde engel değildir. Metin içinde bahsedilen ana ilkeler ve İslam'ın öngördüğü ekonomik düzen çerçevesinde yeni ortaklık tipleri geliştirilebilir hatta geliştirilmelidir. Bunun için fıkıh, ekonomi ve karar merciinde bulunan bürokratların bir araya gelerek kurumsal yapıların oluşturulmasına çalışmaları gerekir.